

Prvorepubliková péče o děti s tělesným postižením

prof. PhDr. Valérie Tóthová, Ph.D.¹, doc. Mgr. et Mgr. Andrej Tóth, Ph.D.², doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.³, PhDr. Martin Červený¹, Mgr. Věra Hellerová, Ph.D.¹, Mgr. Inka Kratochvílová¹, Ing. Jan Hladík⁴

¹Zdravotně sociální fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

²Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze

³Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni

⁴Národohospodářská fakulta, Vysoká škola ekonomická v Praze

Zdravotně sociální péče o tělesně postižené děti a mládež v době vzniku první Československé republiky (1918) byla na samém počátku svého rozvoje. Této oblasti péče byla v Rakousko-Uhersku věnována pozornost pouze okrajově. Cílem příspěvku je seznámit čtenáře se začátkem vývoje poskytování péče a zajištění vzdělávání tělesně postiženým dětem a mládeži v nové republice, která tehdy ještě zdaleka nepatřila k samozřejmým záležitostem tehdejší zdravotní péče. K naplnění cíle byla použita historická analýza převážně dobových sekundárních a primárních zdrojů k dané problematice.

Klíčová slova: tělesně postižené děti, ústavy pro zmrzačené, spolky, léčebná péče, výchova a vzdělávání.

Care for children with physical disabilities in the First Czechoslovak Republic

At the establishment of the First Czechoslovak Republic (1918–1938), the fields of health care, social care, and education for physically disabled children were in their infancy. These fields had received only marginal attention in the previous Austria-Hungary. This paper aims to acquaint the reader with the development of health and social care and the provision of education to physically disabled children during the First Czechoslovak Republic, which, at that time, was far from routine. The health and social care of disabled children, as well as their education, during the First Czechoslovak Republic, were analyzed using primary and secondary historical sources.

Key words: physically disabled children, institutions for the disabled, associations, medical care, upbringing and education.

Úvod

Na tělesně postižené osoby nahlížela původně společnost jako na osoby, které bez cizí pomoci nemohou existovat, společnost k nim měla negativní přístup a pojem zmrzačeného ztotožňovali s pojmem lidské trosky. Až teprve širší uplatnění náboženského citění v širších sociálních interakcích v novověku zjemnilo nazírání společnosti na mrzáky, jak byly nejen tehdy, ale i v době první republiky tělesně postižené osoby označovány. V roce 1882 došlo k založení

prvního ústavu v Kodani bývalým misionářem Hansem Knudsenem, který se rozhodl ujmout mrzáčků a uplatněním holistického přístupu k postavení těchto osob ve společnosti z hlediska zdravotního i sociálního jim nabídnout všeobecnou péči, lékařskou pomoc a zřízením speciální školy a dílny i vzdělání a praktické dovednosti, které by jim pomohly najít si živobytí (1). Období, kdy došlo ke spojení lékařské a institucionální výchovné péče, můžeme podle Renotiérové (2) zahrnout do stadia rehabilitační péče, které

je spojeno i se stadiem preventivní péče, kdy byly hledány i nové výchovně vzdělávací metody pro tělesně postižené osoby.

Jeden z cílů našeho výzkumu byla rām-cová analýza vývoje poskytování péče a zajištění vzdělání zdravotně postiženým dětem a mládeži v první Československé republice, která je současně spojována i s rozvojem moderní zdravotní a ošetrovatelské péče. Sledovali jsme rozvoj ústavů v jednotlivých částech Československé republiky a cílem bylo zjistit, zda si tehdy stát v souladu s rostoucí

podporou rozvoje zdravotní, lékařské a ošetrovatelské péče uvědomoval v dostatečné míře i potřebu o nápravu přístupu k tělesně postiženým.

Metody: Práce je založena na historické analýze převážně dobových zdrojů (sekundární i primární povahy) k dané problematice. Při zkoumání problematiky bylo použito metody přímé i nepřímé, progresivní a retrospektivní. Sběr historických zdrojů jsme realizovali především v digitální knihovně Kramerius Národní knihovny České republiky. Při zpracování problematiky byly využity i primární zdroje a data, a to z Národního archivu České republiky, Zemského archivu v Opavě, Archivu města Ostravy a Slovenského národního archivu v Bratislavě. Do naší historické analýzy byly zahrnuty rovněž články z historických odborných časopisů, které se zabývaly zkoumáním problematikou.

Výsledky a diskuze

Ústavní péče o tělesně postižené osoby na sklonku existence Rakousko-Uherska byla jen ve svých počátcích. Stát si stále potřebu péče o tyto osoby dostatečně neuvědomoval a nechával je dále doslova „živořit“ na pokraji společnosti. Mírné zlepšení situace sice v době první Československé republiky v této oblasti v souvislosti s větším důrazem na zdravotně-sociální otázky nastalo, stále však společnost osoby s viditelnou tělesnou vadou vnímala spíše jako své podřadné a neplnohodnotné členy. Této skutečnosti odpovídá nejen nesystematická státní podpora dobročinným aktivitám vyvíjených v zájmu léčby a vzdělávání tělesně postižených dětí s cílem jejich užití ve společnosti, ale i tehdy platná oficiální nomenklatura, kdy tělesně postižené osoby byly označovány jako „zmrzačené osoby“, „mrzáci“ či „mrzáčci“, nebo také „kriplové“, z německého „*Krüppel*“. V novější historii péče o postižené osoby na našem území je třeba z období konce Rakousko-Uherska zmínit dvorního radu MUDr. Jana Dvořáka. Byl to on, kdo u nás poprvé ve své studii z roku 1907 zdůraznil potřebu zvláštních léčebných ústavů pro mrzáky, v nichž by se spojil léčebný ústav se školou, a především se školou řemeslnou. Dvořákovy aktivity vyústily v založení *Spolku pro léčbu a výchovu*

rachitiků a mrzáků v roce 1908 v Praze (3). Aktivity spolku však velmi brzy ustaly. Až teprve v roce 1911 byly na základě podpory prof. Rudolfa Jedličky aktivity spolku, do jehož čela se sám postavil, obnoveny a spolku se již podařilo zakoupit vhodný objekt pro ústav. Významným byl rok 1913, neboť v tomto roce byly po svědomitých a pilných přípravách položeny první základy budoucího moderního ústavu, který nebyl plánován pouze jako „útulna“, ale měl již poskytovat moderní léčbu a potřebnou výchovu zmrzačeným osobám, aby se tyto mohly jednou samostatně žít (3). Majitelem ústavu se stal *Zemský spolek pro léčbu a výchovu mrzáků v Praze*. V ústavu mohlo být umístěno až 105 dětí. Ústav měl oddělení nemocniční, kde se poskytovalo lékařské ošetření ústavním chovancům i ambulantním ošetřovancům, a oddělení výchovné s ústavní školou a ústavními dílnami (4). O chovance po lékařské stránce pečoval chirurg, ortoped, internista, a chovancům byla zabezpečena i péče o chrup. Ortopedické přístroje a potřebné protézy byly zhotovovány ve vlastních ortopedických dílnách. Kromě ortopedického tělocviku a lékařské masáže byly i elektrizovány ochrnuté údy chovanců, díky kterým docházelo i ke zlepšení jejich tělesného stavu. V roce 1917 bylo provedeno 2 036 masáží, 1 411 elektrizací a 112 vibrací (5). V době vzniku Československé republiky bychom na území nového státu našly ve větším počtu ústavů pro nevidomé a hluchoněmé, ale ústavů pro zmrzačené děti byly pouze tři, a to na českém území republiky, dva byly pro české děti a jeden z nich byl pro děti německé národnosti. V roce 1893 byl založen Útulek pro zmrzačené a opuštěné dívky v Praze, do kterého byly přijímány dívky od 5 let. Majitelem ústavu byl *Spolek pro vydržování útulku pro zmrzačené a opuštěné dívky* a mohlo zde být umístěno až 60 dívek. Ústav měl i filiálku v Mukařově, kde bylo 21 míst. Pro zmrzačené děti německé národnosti byl založen v roce 1910 ústav v Liberci. Zde poskytovali chovancům vedle útulku rovněž odbornou léčbu a řemeslný výcvik. Počet míst v ústavu byl 80. Vlastníkem budovy bylo město Liberec, ale ústav vydržoval spolek *Krüppelhilfe für die Deutschen in der Cs. Republik* (4). V dalších částech republi-

ky, tj. na Moravě, Slovensku a Podkarpatské Rusi neexistovala a v době vzniku republiky žádná možnost poskytování ústavní péče zmrzačeným dětem a mládeži.

Při své první popřevratové návštěvě v Brně dala podnět k založení ústavu pro mrzáčky Alice Masaryková, která je známá svými širokými aktivitami v oblasti zdravotně-sociální. Z její iniciativy byly zahájeny aktivity k ustavení *Zemského spolku pro léčbu a výchovu mrzáků na Moravě*. Cílem nového spolku bylo vybudovat na Moravě ústav podle vzoru Jedličkova ústavu v Praze. K tomuto účelu bylo nutné v ústavu vybudovat 4 oddělení, a to oddělení nemocniční, školní, zemědělské a dílenské (6). Spolek 8. srpna 1919 koupil zámeček s parkem na Kociánce (odtud je i název ústavu), kde začaly přípravné rekonstrukční práce. Začátky ústavu byly velice krušné, neboť zájem různých státních činitelů o zřízení ústavu brzy opadl (7). Všechny přípravné práce realizoval nově jmenovaný ředitel Jan Chlup. Prvních osm chovanců – chlapců nastoupilo do ústavu 14. května 1920. V roce 1920 bylo přijato celkem 33 chovanců a dalších 21 v roce 1921. Počet personálu byl na počátku velmi malý – pracovali zde 1 správkyně, 2 ošetrovatelky, služka v kuchyni, 2 pradelny a vrátný (6). Chod ústavu byl z velké části odkázan na různé finanční příspěvky a dary. Každým rokem odcházelo tisíce dopisů se žádostmi o peněžní podporu (7). Aby byla podpora péče o zmrzačené děti zajištěna v dostatečné míře, bylo nutné pro ni získat i porozumění širší veřejnosti. Za tímto účelem bylo organizováno několik veřejných osvětových přednášek, byla vydána zvláštní brožura a další propagační materiály. Byly dokonce organizovány i různé výstavy a plánovala se i příprava propagačního filmu (8).

Potřebný zdravotnický materiál získával ústav většinou z darů Červeného kříže. Ten podporoval mrzáky např. i nákupem protézy (9). Vzhledem k tomu, že ústavní nemocnice neměla svého stálého lékaře, nemocnice spolupracovala s chirurgickou klinikou Masarykovy univerzity (7). Nejslabším článkem ústavu, jak se uvádí ve zprávě za období 1924–1925 (10), bylo nemocniční oddělení. Lékařská péče se výrazně zkvalitnila až po roce 1925, kdy byla postavena dvoupodlažní

budova ústavní nemocnice. Lékařskou péči koordinoval a realizoval docent Novák z chirurgické kliniky Masarykovy univerzity se dvěma dalšími lékaři. Ošetřovatelskou péči zabezpečovaly dvě ošetřovatelky, které se v určitých intervalech střídaly se stejně kvalifikovanými ošetřovatelkami ze školského oddělení. Potřebný počet ošetřovatelek pak byl vychován z ústavního personálu (11). Postupně byl proto vypracován Ošetřovatelsko-výchovný kurz, ve kterém byl připravován personál na odbornou práci. Obsah kurzu je uveden v souhrnné publikaci s názvem Ošetřovatelství a vychovatelství v ústavní péči o zmrzačelé (12). Jak pro ošetřovatelský, tak i pro pěstounský personál byl vypracován služební řád. Ve služebním řádu pro ošetřovatelský personál bylo stanoveno, jak je třeba postupovat při přijímání personálu, složení předepsaného služebního slibu, chování ošetřovatelek a vykonávání povinností. V řádu bylo uvedeno, že personál je povinný se chovat k nemocným šetrně a vlídně, ke svým představeným uctivě a jejich pokyny mají poslušně vykonávat. Služební řád stanovil jednotlivé činnosti ošetřovatelského personálu: postup při přijímání pacienta, úprava lůžka, péče o hygienu pacienta, přítomnost při návštěvě lékaře, podávání potřebných informací o nemocném, přijímání dalších lékařských ordinací, které svědomitě a zodpovědně vykonává. Dále bylo ve služebním řádu uvedeno, že bez svolení lékaře nesmí ošetřovatelka nic při ošetřování měnit a ve službě se nesmí vzdálit z přidělené místnosti. Pacientům měli pomáhat i při mytí a jídle (12).

Neutěšená situace v západních Čechách, kde např. v Plzni bylo v roce 1920 v evidenci až tři tisíce zdravotně postižených dětí, vedla v uvedeném roce k založení při plzeňském úřadu Okresní péče o mládež samostatného odboru pro péči o děti zmrzačelé, rachitické a skrofulózní. Jeho předseda MUDr. Robert Nebeský vznesl návrh na vybudování ústavu pro zmrzačelé děti přímo v Plzni. Jeho návrh byl podpořen a výsledkem roční práce zainteresovaných osob bylo otevření Masarykova

ústavu pro děti zmrzačené a rachitické, a to dne 2. října 1921 za osobní přítomnosti tehdejšího prezidenta ČSR (13). Ústav byl vybudován podobně jako oba již existující ústavy v Praze a Brně, tj. poskytoval komprehenzivní přístup k tělesně postiženým. Pro chovance zde byla k dispozici ložnice s 20 lůžky, síň s rentgenem a v roce 1923 zde došlo ke zřízení malotřídní ústavní školy s kapacitou až 17 dětí. Během let 1921–1926 zde bylo ošetřeno 1 251 dětí a provedeno 1 466 operací. Mezi nejčastěji ošetřované nemohy patřilo vbočené chodidlo, vykloubení kyčle, křivice, tuberkulóza kostí, spastická obrna a ochrnutí končetin. V roce 1926 začala výstavba nové budovy ústavu (14).

Na tomto místě je rovněž nutno připomenout jeden ze zastoupených nedostatků péče o děti s tělesným postižením. Jednalo se o situace, kdy v některých sirotčincích byly mezi ostatními dětmi umístovány také ty zmrzačelé. Léčba a specializovaná výchova těchto dětí nebyla v klasických sirotčincích řádně zabezpečena a v momentě, kdy tito chovanci dosáhli věku 14 let a měli být ze sirotčince propuštěni, býval specializovaný ústav nebo spolek pro postižené žádán o umístění. Problém ovšem představoval fakt, že byl z velké části ztracen vhodný čas k zakročení a pomoc potom v mnoha případech již byla marná. Proto například výše zmíněný Zemský spolek pro léčbu a výchovu mrzáků na Moravě a ve Slezsku nabízel převedení postižených dětí ze sirotčinců do své evidence a zajištění potřebné péče i za pobytu v jejich stávajících zařízeních (15).

Zakladatelem prvního ústavu pro tělesně postižené děti na Slovensku se stejnou ambicí, s jakou byly založeny ústavy v Praze, Brně a Plzni, byl *Spolek pro stavbu nemocnic na Slovensku* (16). Finanční podporu získával ústav z členských příspěvků spolku, z darů a od státu. Významnou úlohu při založení ústavu mělo ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, které v dopise ze dne 23. prosince 1921 potvrdovalo své rozhodnutí, že povoluje státní podporu ve

výši 40 000 Kč na zařízení a vydržování ústavu pro mrzáčky ve Slávnici (17). I ve slovenském ústavu byla poskytována komplexní péče o tělesně postižené. V realizaci komplexní péče měly důležité místo ošetřovatelky, které podle lékařského návodu prováděly masáže a elektrizaci ochrnutých končetin, při tělocvičce učily děti používat protézy a zároveň je učily i chodit s protézami (16). Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy na žádost spolku poskytovalo cíleně pro rozvoj ústavu a péči i další finanční podporu. Podpora byla cíleně poskytována na ústavní a odborné léčení, na odborný ošetřovatelský dozor a na úhradu mimořádných výloh, které byly spojeny s léčením. Po dosažení plánu rozvoje ústavu pro tělesně postižené děti ve Slávnici přešel ústav pod nově vzniklý dobrovolný *Zemský spolek pro péči o zmrzačelých* (17).

Závěr

Cesta k rozvoji ústavní péče pro tělesně postiženou mládež nebyla jednoduchá. Péče o zmrzačelé, jak uvádí ředitel brněnského ústavu Chlup v roce 1929 ve výroční zprávě, byla nadále ideově vedena a prakticky prováděna jen dobrovolnou spolkovou činností. Stát přispíval pouze pravidelnou, zatím velmi nedostatečnou provozní dotací ve formě nadačních míst a částečnou podporou protézni péče. Základním požadavkem péče o zmrzačelé byly uzákonění ústavní péče, tvorba nutných různých úředních nařízení k úpravě péče a zlepšení situace o zmrzačelé. Tato cesta by nebyla zvládnutelná bez nadšenců a obětavých jedinců, kteří neváhali většinu svého života věnovat práci pro a s tělesně postiženými, navzdory počátečnímu laxnímu přístupu státu k této zdravotně-sociální problematice.

Tato studie je dílčím výsledkem řešení projektu s registračním číslem 20-094705 „Zdravotní systém první Československé republiky v kontextu národnostního a sociálního složení – centrum vs. periferie“ podporovaného Grantovou agenturou České republiky.

LITERATURA

1. Trnková M. Kapitoly ze sociální péče o mládež. Vydavatel organizace sociálních pracovníků. 1932:116 s.
2. Renotiérová M. Některé významné osobnosti oboru somatopedie v českých zemích: přátelé jedinců s těles-

ným postižením. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci; 2007.

3. První zpráva o činnosti spolku pro léčbu a výchovu mrzáků, Jedličkova ústavu pro zmrzačelé a Školy pro vojiny-invalidy

v Praze v letech 1913 a 1914. Praha: Ant. Reis na Kr. Vyšehradě; 1915.

Další literatura u autorky a na www.pediatricpropraxi.cz